

Ärligt talat – visst finns hopp!

Om att möta barn på flykt utan att tappa modet

Världskulturmuseét, Göteborg, 22 april 2017

Lars H Gustafsson

Läkaren skall i sin gärning ha patientens hälsa som det främsta målet och om möjligt bota, ofta lindra, alltid trösta, följande människokärlekens och hederns bud.

Så står det i de etiska regler som Läkarförbundet beslutade om 2002 och som till stor del bygger på den så kallade Genève-deklarationen, den läkaretiska kod som 1948 antogs av World Medical Association. I det här anförandet kommer jag att tala om människokärlek och heder. Men också om kunskap, hopp och uthållighet.

Kunskapen och prioriteringarna

Jag har valt att närma mig de här frågorna genom fyra ingångar. Den första är hämtad från min bok *En läkares samvete*¹:

Han såg så ensam ut där han satt försjunken i Aftonbladet på en stol i inrikeshallen på Landvetter. Ingen SÄPO-personal så långt ögat nådde. Och jag tänkte: "Den mannen vill jag tala med!"

Det var Leif Blomberg jag fått syn på, "Blomman" kallad, vid den här tiden, på vårvintern 1996, fortfarande invandrarminister i Ingvar Carlssons regering. I januari samma år hade de båda familjerna Gümücü (eller Sincari som de valde att kalla sig, efter ett släktnamn på farmors sida) avisats från Sverige under uppmärksammade former. I fjorton månader hade de haft en fristad i Åsele kyrka, ofta besökt av ortsbor, vårdpersonal och mediefolk. Men nu, när Leif Blomberg satt här framför mig, befann sig mödrarna och nio av de tio barnen i Diyarbakir i östra Turkiet. De hade förpassats dit med poliseskort i en vådlig och dyrbar flygfärd, som började på Gunnarns flygplats några mil nordväst om Lycksele. Fäderna och en son i tonåren höll sig undan då och var nu gömda någonstans i Sverige.

Jag tvekade om jag kunde störa Blomman i hans funderingar, men när vi sedan hamnade på samma flyg till Stockholm bestämde jag mig för att göra ett försök. Jag fann en liten papperslapp i väskan och skrev ett kort brev till honom. Jag berättade vem jag var, att jag i mitt arbete som barnläkare varit djupt engagerad för de så kallade Åseleflyktingarna och att jag gärna ville tala med honom. När vi steg av planet på Arlanda gick jag fram till honom och lämnade över mitt lilla brev. Jag såg hur han läste det medan han gick mot utgången. Så vände han sig plötsligt om och kom fram till mig:

---

¹ Lars H Gustafsson. En läkares samvete - om jobbet, etiken och konsten att säga ifrån. Norstedts 2006

”Jag vill gärna tala med dig om det här. Om det kan ske utan kameror och mikrofoner. Är du i Stockholm i morgon? Jag ber min sekreterare ringa dig om en tid.”

Och tidigt nästa morgon ringde sekreteraren: ”Du är välkommen till departementet senare idag. Jag utgår ifrån att du kommer ensam.”

När jag kom blev jag snabbt slussad till Blommans tjänsterum. I mer än en timme samtalade vi på tumanhand. Till en början om familjerna som jag engagerat mig för.

Jag var förvånad över hur öppen och meddelsam Blomman var. Han föreföll betryckt och pressad av hela situationen. Han reste sig ur stolen och gick fram till fönstret. Tillsammans stod vi och såg ut över Strömmen.

”Du ska veta...”, sa han, ”det är inte alltid så lätt att vara invandrarminister. Det är inga roliga beslut jag måste fatta. Jag förstår ju att de drabbar många familjer hårt. Inte minst barnen... jag tänker ofta på dem. Du vet... vi måste ju följa de regler vi har. Vi kan ju inte bara öppna gränserna. Du anar inte vilka flyktingkritiska stämningar som finns också inom mitt eget parti! Ska jag lyckas få uppslutning bakom vår asylpolitik måste jag vara konsekvent mot dem som kommer hit med falska papper. Men visst kan det bli fel ibland. Och visst drabbar det barnen.”

Jag sa att jag förstod dilemmat och att reglerna förstås måste följas. Men att Sverige undertecknat barnkonventionen och att vi då också åtagit oss att följa de regler som finns i den. Och att jag inte tyckte vi gjort det i det här fallet.

Då brände det till, och Blomman gick till motattack:

”Då vill jag fråga dig: tror inte du, ärligt talat, att det var bäst för de här barnen att återvända till sitt hemland? Det tror nämligen jag!”

Jag svarade att Blomberg då, utan att ens ha träffat familjerna, kommit till en helt annan slutsats än vi som känt familjerna länge, inklusive alla de sakkunniga som varit inblandade i ärendet. Till dem räknade jag mig själv.

”Jo, men vad ska vi grunda våra beslut på? Menar du att vi ska lita på era läkarintyg? Om du visste vilka märkliga intyg som hamnar på mitt bord! Man skulle kunna tro att de var författade av någon asylgrupp.”

För er som inte var med på den här tiden bör jag kanske infoga att det då inte alls var ovanligt att regeringen fick fälla avgörandet i svåra asylärenden. Jag märkte att jag höll på att bli arg. Så jag sa:

”Nu vill jag tala allvar med dig! Du vill att jag ska förstå hur det är att vara invandrarminister. Då vill jag också att du ska förstå hur det är att vara barnläkare. Jag har träffat de här barnen under lång tid, jag känner dem väl och jag har inga andra avsikter än att arbeta för deras bästa. Jag vet mycket väl hur intyg ska skrivas, och jag gör mitt bästa för att de ska bli så sakliga och informativa som möjligt. Vad menar du att jag annars ska göra? Hur ser du förresten på oss läkare som engagerar oss för flyktingar och deras barn? Vad tycker du om att vi gör vad vi kan för att bistå dem? Hur ser du på att vi utanför vår vanliga arbetstid och utan att ta betalt försöker ge dem den vård vi menar de har rätt till? Är vi illojala då?”

Han stod länge och såg ut genom fönstret, nu med ryggen vänd mot mig. När han vände sig om fanns ingen stridslystnad kvar i hans ögon. Han sa:

”En sak ska du veta. Jag är glad för att ni finns och för att ni jobbar som ni gör. Om jag inte visste att ni gjorde det skulle mitt jobb som invandrarminister vara mycket tyngre. Nu vet jag att det i varje fall finns en gnutta medmänsklighet därute som kommer de här människorna till del. Så fortsatt för allt i världen!”

Samtalet var slut, och jag lämnade rummet ganska förbryllad.

Det var alltså 1996. 20 år senare, för några månader sedan, hade jag i Lund ett liknande samtal med vår justitieminister Morgan Johansson. Också det på tumanhand och lika öppenlyst. När jag jämför samtalen ser jag förstås en del skillnader. För det är inte längre regeringen utan rättsväsendet som numera fattar beslut i enskilda asylärenden. Men ändå är det likheterna som slår mig mest. Å ena sidan känslan av att vi befinner oss i skilda världar. Hur ska vi någonsin kunna förstå varandra? Å andra sidan tacksamheten över att vi lever i en demokrati där samtal av det här slaget ändå fortfarande är möjliga.

Men under de senaste åren har avståndet mellan våra olika världar vidgats ytterligare. Känslan av avstånd har övergått i ilska, eller än värre i uppgivenhet och ren förtvivlan. Vi som på olika sätt kommer i nära kontakt med barn på flykt får allt svårare att vara det *ställföreträdande hopp* som vi vill och måste vara. Hur ska vi kunna förmedla hopp när vi inte längre ser hur vi ska kunna göra livet mer uthärdligt för dem som redan lever i osäkerhet och ständigt hot om utvisning? Eller i splittrade familjer där förhoppningarna om återförening hela tiden grusas?

Rörelsen *#vistårinteut* är ett uttryck för denna ilska och förtvivlan. Och fler aktiviteter av liknande slag har inletts. Tillsammans med barnpsykiatern Magnus Kihlbom tog jag initiativ till ett brev som den 14 december sändes till regeringen.² Brevet, som undertecknades av 175 personer, alla med lång erfarenhet av arbete med barn på flykt, avslutades med en rad yrkanden:

att den tillfälliga lagen upphävs eller omarbetas med större hänsyn tagen till barnets mänskliga rättigheter

att den godtyckliga uppskrivningen av barns ålder upphör

att utvisningarna av barn och unga till Afghanistan ställs in tills säkerhetsläget i landet förbättrats

att inga barn med uppgivenhetssyndrom utvisas

att utlämnandet av sekretessbelagd information från socialtjänsten upphör

att förskola, skola och vårdinrättningar ses som fredade zoner, där polishämtning eller eftersökning av barn och familjer inte får ske.

Nu, mer än fyra månader sedan brevet sändes iväg, har vi fortfarande inte fått något svar. Däremot har vi haft en rad samtal med företrädare för olika politiska partier. Mitt samtal med Morgan Johansson var ett av dem. Vi har också träffat de flyktingpolitiska talespersonerna för Miljöpartiet, Vänsterpartiet och Kristdemokraterna, och vi har brevväxlat med motsvarande personer inom Centerpartiet och Liberalerna.

² Brevet i sin helhet kan läsas på <http://www.larshgustafsson.se/?p=5442>

Det som har varit mest frustrerande, åtminstone för mig, är att det är så svårt att nå fram med den kunskap vi faktiskt har. Vi har idag en rätt omfattande kunskap om vad som krävs för att barn och ungdomar ska kunna läka sina traumatiska skador och komma vidare i livet med sin psykiska och existentiella hälsa någorlunda i behåll. De krav vi nu fört fram är inte några partipolitiska statements eller aktivistparoller vilka som helst – de är i stället både måttfulla och högst rimliga, och de står på stabil vetenskaplig grund.

Mitt intryck är ändå att samtalen med politikerna varit som man säger ”konstruktiva”. Vi har i alla fall kunna enas om att vi inte varit överens, och i diplomatiska kretsar brukar ju det räknas som en framgång. Ett visst medialt genomslag har vi också fått, även om vi önskat oss mer.

Ändå är väl den allmänna känslan nu, åtminstone bland oss som arbetar med de här frågorna och som jag avläser den, att inte mycket uppnåtts. Många av oss hade nog hoppats på att det skulle komma nya och mer hoppingivande signaler från den socialdemokratiska partikongressen. Där behandlades flera väl underbyggda motioner om uppmjukning av den tillfälliga lagen. Men efter det besinningslösa terrordådet i Stockholm är vi tillbaka på ruta ett.

Allt oftare funderar jag över den faktaresistens som tycks präglade stora delar av vårt samhälle idag, också inom den politiska sfären. Den kunskap som vi genom mödosamt arbete tålmodigt samlar, värderar och presenterar uppskattas sällan efter förtjänst. Det är i alla fall lätt att vi upplever det så. Det kan gälla kunskapen om krigsdrabbade barns läkningsprocesser, eller problematiken kring åldersbedömningar. I mörka stunder känns det som om vi är i samma sits som klimatforskarna.

Ibland handlar det kanske mest om bekvämlighet. Vi bemödar oss inte ens om att söka rätt på och använda den kunskap som faktiskt redan finns, sedan lång tid tillbaka. Henry Ascher påminner oss ofta om erfarenheterna från andra världskriget och Förintelsen. Inte minst vi som är bundna av yrkesetiska regler har all anledning att noga läsa på om hur läkare och annan vårdpersonal användes, och kan användas, för rent destruktiva syften. Och jag återkommer gärna till alla de erfarenheter vi gjorde under samma krig, då 70 000 finska krigsbarn togs emot i ett Sverige, som då, åtminstone resursmässigt, var betydligt sämre rustat för sådana insatser jämfört med idag.

Men det är inte bara historiska fakta och lärdomar som vi har en tendens att bortse ifrån. Det gäller också erfarenheter man gjort på andra håll i världen. Katia Wagner kommer in på den frågan i sin nya bok *Pojkarna och de ensamma poliserna*³, en läsvärd bok som handlar om de marockanska gatubarnen. Det är som om sociala myndigheter, och också vi inom vården, står handfallna inför de svårigheter som de till gatan socialiserade barnen brottas med. Men här finns en omfattande internationell erfarenhet. Organisationen Bayti i Marocko, för att nu bara ta ett exempel, vet mycket om just de här barnen. Men också Unicef och flera svenska biståndsorganisationer har arbetat med gatubarn i många år, i Latinamerika, i Afghanistan, i Bangladesh och i flera afrikanska länder. Det finns en hel del erfarenheter att hämta från det arbetet. Men det är som om vi inte riktigt kan se sambandet mellan internationellt biståndsarbete och socialt arbete här i Sverige. Och därför står vi mer handfallna än vi skulle behöva vara, när världen nu kommit till vårt land. För så är det. Världen är äntligen här, inte längre bara på Världskulturmuseet - med alla de utmaningar och möjligheter det ger.

Aktivistgrupper beskylls ofta för att agera känslomässigt, utan riktig grund för sina krav, men jag undrar om inte faktaresistens och förnekande är väl så vanligt förekommande inom myndigheter och politiska församlingar.

---

³ Katia Wagner. *Pojkarna och de ensamma poliserna*. Natur & Kultur 2017

Så kan verkligheten i alla fall te sig för oss som kommer från det vetenskapliga samhället eller från direkt praktiskt arbete med barn på flykt. Men de samtal som jag har haft med politiker från olika partier ger egentligen en annan bild. För våra politiker är inte okunniga, de är väl medvetna om de fakta vi presenterar – men de gör andra prioriteringar. De pekar gärna, som Leif Blomberg, på det dilemma de befinner sig i: Om de skulle gå med på våra krav skulle belastningen på vårt samhälle i varje fall på kort sikt öka, missnöjet skulle växa och de populistiska strömningarna få än mer vind i seglen. I valet mellan ett kortsiktigt perspektiv med sikte på nästa val och ett mer långsiktigt med sikte på hållbarhet över tid med respekt för humanitet och mänskliga rättigheter så väljer man aktivt att närfokusera och blundar mer eller mindre medvetet för verkningarna på sikt. Faktaresistens är därför kanske fel ord. Är "framtidförträngning" bättre?

Som en följd av den kan man i samtalen med politikerna, liksom i den allmänna debatten, lätt få intrycket att många ser, eller vill se, flyktingströmmarna idag som något tillfälligt. I ett slags from förhoppning om att allt snart ska lugna ner sig, att världen ska komma till ro och att människor ska stanna där de är. Men jag har inte träffat någon seriös och erfaren bedömare inom UNICEF, UNHCR eller det vetenskapliga samhället, som ser saken så. Tvärtom menar de att vi bara är i början av en folkvandring av ett slag som vi aldrig tidigare varit med om.

Man behöver knappast vara domedagsprofet för att ge dessa bedömare rätt. Jag vill bara peka på några egentligen rätt väl kända förhållanden som ligger bakom en sådan högst realistisk prognos:

Den ekonomiska ojämlikheten ökar, inte bara inom våra samhällen utan också mellan olika nationer, etniska grupper och kulturer. Och sådana klyftor bidrar alltid till både krig och folkflyttningar.

De väpnade konflikterna förs med alltmer sofistikerade vapen, och det finns inga tecken på att civilbefolkningen nu skonar mer än förr, snarare tvärtom. Folkrätten negligeras nästan demonstrativt. Kvinnor och barn är som alltid de stora förlorarna, och det är både naturligt och rimligt att de då flyr och söker asyl där de fortfarande tas emot.

Klimatförändringarna går snabbare än befarat, och just nu finns det inte mycket som tyder på att målet om 2 graders temperaturförhöjning ska kunna hållas. Enligt många experter tycks 4 grader mer sannolikt. Stora, folkrika områden kommer att bli obrukbara, kustnära områden att dränkas. Människor blir helt enkelt tvungna att ge sig av och söka nya boplatser.

De sociala mediernas betydelse ska inte heller underskattas. Förr kunde världens orättvisor och vårt välstånd mörkas, men idag vet varje ung människa i Nigeria, Afghanistan eller Ecuador hur det står till i övriga världen. Och varför skulle de då acceptera detta sakernas tillstånd?

Hela idén om att vi ska kunna freda Europa mot ökad invandring genom gränskontroller och bekämpning av smugglarnas verksamhet är mot den bakgrunden mer än lovligt naiv. Människor kommer att finna sina vägar. Enda möjligheten att stoppa dem är genom massivt militärt övervåld och gravt åsidosättande av mänskliga rättigheter. Är det ett alternativ att ens överväga?

En sådan reflektion kan tyckas vara en pessimistisk inledning på det här föredraget. Jag ser det inte alls så. Jag är tvärtom övertygad om att vi har alla möjligheter att tillsammans skapa en fredlig och rättvis och spännande värld, där både människoliv, barnets mänskliga rättigheter och naturmiljön respekteras fullt ut. Men en första förutsättning är då att vi ser saker som de är, att vi inte förtränger eller förnekar fakta och att vi envist och tålmodigt skaffar oss en så bred kunskapsbas som möjligt. Allt verkligt, konkret hopp måste bygga på rationellt förnuft - att vi alltså vågar se sanningen i vitögat.

Medkänslans olika delar

Min andra ingång till de frågor vi samtalar om idag är en nyutkommen roman, *Smekmånader*, av Västerbottensförfattaren Mikael Berglund⁴. I romanen, som är en delvis gåtfull dystopi med lätt absurda inslag, berättas om ett ungt, nygift par, Maija och Viktor, som av från början oklara skäl direkt efter bröllopet placeras på en liten ö i Bottenhavet, närmare bestämt på den ö där Maijas familj en gång hade sitt sommarhus. Så småningom klarnar det att paret fått ett bevakningsuppdrag. De ska rapportera till försvarsledningen om de skulle se några flyktingar komma med båt från Finland. Längs hela den finländska kusten finns en tio meter hög mur, konstruerad för att förhindra flykt västerut. Över havet svävar också drönare som registrerar och bekämpar alla obehöriga. Maija och Viktor har var sin transponder runt handleden som gör att drönarna lämnar just dem i fred. Händelserna utspelas alltså i Bottenhavet, men det är lätt att tänka att det lika väl skulle kunna gälla Medelhavet med en mur längs den afrikanska kusten.

Maija och Viktor lever fysiskt nära varandra och ändå i olika världar. Båda bär på hemlighållna traumatiska upplevelser som de inte vågar dela med varandra. Allt är ändå lugnt tills de en morgon efter en stormnatt upptäcker ett plåtskrov som strandat på en närbelägen kobbe. I skrovet finns några flyktingar, bland dem ett par barn. Drönarna har tydligen missat målet. Vad som nu händer med Maija och Viktor ska jag inte avslöja här, bara att de kommer att hantera den uppkomna situationen på helt olika sätt. En av dem vill vara lojal med det uppdrag de fått, den andra med flyktingarna.

Romanens kärna är denna spänning mellan makarna. Fragmentariskt, lite undflyende, kommer författaren in på frågor om närhet och avstånd, inre och yttre gränser och, kanske framför allt, medkänslans villkor och begränsningar. Vad krävs för att inte bara tänka goda tankar utan för att dessutom *handla* gott i skarpt läge? Kan en självbild där vi uppfattar oss som i stort sett goda och sjysta rentav bli bedräglig? Är det så att vi först måste konfrontera vår egen inre destruktivitet, alltså verkligen känna lusten att skada eller skaffa oss fördelar på andras bekostnad, för att sedan, i ett kritiskt ögonblick när saken ställs på sin spets, aktivt kunna *välja* det goda - trots det onda som vi också alltid bär inom oss?

Vad Mikael Berglund gör är alltså att problematisera medkänslan, och han gör det på ett ganska intressant sätt. Som motvikt mot den egentligen ganska enfaldiga debatt vi har haft under det senaste året om "godhetssignalering" och "godhetsnarkomani". Jag antar att ni är lika trötta som jag på de begreppen.

För samtidigt som medkänslan är både vårt bästa kriterium på ett anständigt samhälle och vårt viktigaste arbetsredskap i mötet med barn på flykt, eller med andra människor som har det svårt, så finns det skäl att fundera över vad medkänsla egentligen är – och över medkänslans gränser.

Jag kommer nu att luta mig mot aktuella rön från flera av de forskargrupper som runt om i världen arbetar med dessa frågor. En av dem är den tvärvetenskapliga gruppen runt Tania Singer vid Max Planck-institutet i Leipzig. Den beskrivning av medkänsla som ni nu får är inspirerad av hennes tänkande.

Medkänsla, eller "compassion", består enligt Tania Singer av fyra olika delar, inflätade i varandra. Den första handlar om *närvaro*. Är det något som modern forskning om medkänsla har visat så är det att den bara är möjlig om man kommer till ro med sig själv och är tillräckligt närvarande i tid och rum, så att man förmår känna efter och uppleva något över huvud taget. Eller omvänt: den främsta fienden till medkänsla tycks vara stress. Som säkert är en av de viktigaste orsakerna till den brist på medkänsla som vi möter idag. När vi har för mycket att göra och för många tankar i huvudet och när

⁴ Mikael Berglund. *Smekmånader*. Albert Bonniers förlag 2017

vi hela tiden blir störda av det informationsflöde och åsiktsbombardemang vi är utsatta för, för att inte tala om ständigt nya myndighetskrav av olika slag, så hinner vi helt enkelt inte stanna upp och känna efter.

Jag har blivit alltmer övertygad om hur viktigt det är att skapa stunder av stillhet för både barn och vuxna, där vi får varva ner och komma till ro. Även om sådana stunder för den som bär på traumatiska upplevelser kan kännas ångestfyllda, åtminstone till en början. Den gemensamma måltiden eller att läsa något tillsammans kan vara sådana tillfällen. En utflykt i skogen utan andra ambitioner än att vistas i naturrummet, betrakta växtligheten och lyssna på naturens egna ljud kan fylla samma syfte.

Medkänslans andra del består av själva *känslan* – att känna djupt och äkta och att känna med. Man kan inte bara resonera sig fram till medkänsla. Den måste bottna i en upplevd känsla, inte sällan en egen upplevd smärta, då vi lever oss in i hur en drabbad medmänniska faktiskt har det. Forskningen visar att det viktigaste för att barn ska kunna utveckla den förmågan är att barnet får omges av medkännande vuxna.

Exempletets makt är alltså stor. Det gäller också i förskolan och skolan. Peter Salovey, en av de ledande forskarna när det gäller emotionell intelligens, har uttryckt det så här: "Om skolan ska kunna lära eleverna någonting om emotionell intelligens så måste skolan själv fungera som ett emotionellt kompetent system." Alltså: Det är i vardagsarbetet som det hela avgörs, i hur eleverna blir mötta i klassrum och korridorer, i hur de vuxna möter varandra. Medkänsla smittar. Och det gäller också på alla andra arbetsplatser. Om inte vardagen präglas av medkänsla och inlevelseförmåga finns det inga utbildningsdagar eller konsultledda gruppsamtal eller färganalyser som kan väga upp den bristen.

Känslor måste samtidigt få vara tillåtna. Känslor är vad de är och ingenting att moralisera så mycket över. Det är hur vi uttrycker och förmedlar våra känslor, och vilka handlingar de leder till, som vi måste ha i fokus.

Då är vi egentligen redan över i medkänslans tredje del, *reflektionen*. Men innan vi tar steget över dit vill jag peka på två problem som har med själva känslan att göra och som båda kan hindra utvecklingen av verklig medkänsla. Det ena uppkommer om vår känslomässiga utveckling i stort försummas. Om vi inte blir bekräftade i de känslor vi har eller i värsta fall till och med straffas för dem, krymper vi i vår känsla. När vi inte själva får möta medkänsla och inte heller ser den praktiseras i vår omgivning falnar lågan av brist på näring och syre.

Det andra problemet är på sätt och vis det motsatta. Jag tänker på dem med särskilt stor medkänsla, de empatiskt särbegåvade som vi ibland brukar kalla dem. Om de lämnas med sina känslor utan att få hjälp med att hantera dem på ett konstruktivt sätt drabbas de ännu lättare än vi andra av den känslomässiga utmattning som under senare år börjat kallas "compassion fatigue". Det blir för mycket, helt enkelt. Och då är det lätt att bli deprimerad, likgiltig eller till och med cynisk till slut.

Tania Singer understryker att ingen då blir hjälpt av uppmaningar av typ: "Men varför ska du bry dig så mycket? Hela världen vilar väl inte på dina axlar!" Vad som krävs är något helt annat. Compassion fatigue är alltså ingen sjukdom utan en högst naturlig reaktion hos en medkännande människa. Vi kan inte *bara* känna, vi måste tänka också. Och få hjälp med det.

Medkänslans tredje del handlar alltså om *reflektion*, om att tänka kring det vi känner, vilka konsekvenser det får, vilka handlingsmöjligheter som står till buds och vilken min egen roll kan vara. Som barnläkare har jag ofta haft anledning att fundera över mina egna reaktioner inför barns lidande, och jag tror jag har lärt mig en del av dem. Låt mig ta ett exempel:

I september 1982 skedde en förfärlig massaker på civilbefolkningen i de palestinska lägren Sabra och Shatila i södra Beirut. Under några dygn dödades cirka 3000 personer under bestialiska former. Många av dem var barn. Jag arbetade då för Rädda Barnen, och strax efter massakern sändes jag och en medarbetare till dessa läger för en så kallad "fact-finding mission". Vi skulle kartlägga vilka möjligheter som fanns för att hjälpa de som överlevt. Under en vecka vandrade vi runt i Shatila och intervjuade de som upplevt massakern på nära håll. På min lott föll att intervjua barnen. De berättelser jag då mötte gjorde mig först fullständigt förlamad. De grymma dåd som skildrades överträffade allt jag tidigare mött.

Men så hände något. Jag lärde känna några av de här ungdomarna lite närmare. En av dem var Shadya, sexton år, cykelhandlarens dotter. Hennes pappa och hennes tre äldre bröder hade alla blivit dödade. Hon var fortfarande i chock när jag träffade henne första gången. För att mamman och småsyskonen skulle ha någonting att leva av hade Shadya börjat brodera kuddar. Vårt andra samtal kom att handla om var man kunde sälja dem. Hennes väg ut ur chocken var att försöka *göra* något. Då har vi kommit till *det fjärde steget* i medkänslan: handlandet.

Min väg ut ur den känslomässiga förlamningen var att lära känna Shadya och några andra barn och tillsammans med dem fundera över hur vi skulle kunna få något slags ordning i deras kaotiska vardag. Det är något märkligt som inträffar under reflektionen och handlandet, något som också blivit bekräftat i den senaste tidens forskning. När man börjar fundera över vad som går att *göra* och vad jag själv kan bidra med flyttas nämligen fokus också för själva känslan. I mitt fall: efter en fas då mina känslor var i fullt uppror och samtidigt i chocktillstånd, eftersom jag var så upptagen av allt det hemska som barnen fått gå igenom, inträdde en ny fas då känslan i stället riktades mot just Shadya och de andra barn jag lärt känna. Lidandet fick ansikten, jag befann mig plötsligt i relation till dem som medmänniskor, jag kände hur mycket jag tyckte om dem, hur värmen inom mig kom tillbaka. Allt fick proportioner som var möjliga att överblicka. Den förfärliga massaker som just inträffat kunde jag inte göra ogjord och kriget kunde jag inte få slut på. Men tillsammans kunde vi ordna så att Shadya kunde sälja sina kuddar. Och efter hand fann vi andra jordnära uppgifter för både barnen och för oss.

Den gången blev jag gripen av Shadyas medkänsla. Det var inte för att roa sig själv som hon började brodera kuddar, det var av omsorg om familjen. Och det har sedan blivit något av ett mantra för mig när jag möter barn och ungdomar i svårigheter – att först se deras medkänsla och vilka initiativ de själva tar och sedan försöka stödja dem just där de är. Och att göra något bra av varje dag, även om vi inte vet något om morgondagen. Att plantera ett äppelträd även om världen skulle gå under imorgon för att nu återge ett citat som tillskrivs Martin Luther men säkert har annat ursprung.

En viktig uppgift när jag reflekterar är också att se vad jag *inte* kan göra, det vill säga att sätta gränser för vad jag klarar av och orkar med. Medkänsla måste med andra ord också innehålla ett visst mått av medkänsla med mig själv, det som idag ofta kallas "self compassion". Men också den uppgiften blir enklare om jag bestämmer mig för att inte bara låta mig övermannas av alla mina känslor utan istället fundera över vad jag kan *göra*. Tillsammans med andra. Jag är för övrigt lite på min vakt mot begreppet "self compassion". I denna individualistiska selfie-tid kan den lätt, om vi inte ser upp, bli viktigare än allt annat.

Medkänslan består alltså av närvaro, att på djupet känna med någon samt att reflektera och handla. Det måste finnas en balans mellan dessa olika delar om medkänslan ska kunna växa, bli stabil och leda till något gott för både dem vi känner med och för oss själva. Vid den forskning som bedrivs vid Max Planck-institutet har man kunnat visa att helt olika strukturer i hjärnan är engagerade, beroende på om det är det känslomässiga eller det reflekterande som överväger. Ett av de resultat som kommit fram tycker jag är värt att begrunda:

Om medkänslan främst handlar om ett rent *känslomässigt engagemang* får den lätt slagsida åt det som är välbekant. Jag blir då starkt berörd av sådant som drabbar mina närmaste. Risk finns för känslomässig utmattning om det blir för mycket – och för att jag inte bryr mig så mycket om andra, dem jag inte känner, de som finns längre bort.

Om medkänslan istället främst får sin tyngdpunkt i *tänkandet* kring vad som bör göras, kan den i stället få slagsida åt andra hållet. Då kan jag på ett idémässigt plan engagera mig starkt för barns situation i Syrien och Sydsudan, för barnkonventionen och barnets rättigheter i största allmänhet, men vara märkbart oengagerad av vad som sker i min närmaste krets.

Balansen är alltså viktig om vi både ska kunna vara närvarande och engagerade i våra nära relationer och samtidigt se människan i det föräldralösa barnet i Syrien och i den papperslösa migranten som just har anlänt till Malmö central.

Och där kommer vi tillbaka till det som Mikael Berglund berör i sin roman *Smekmånader*: Medkänslans villkor och begränsningar.

En första fråga är: Hur många kan vi egentligen vara lojala med? I en tidigare roman av PO Enquist, jag minns faktiskt inte vilken, beskriver han en by i Västerbotten. En av romanfigurerna försvarar den starka lojaliteten inom byn och det samtidiga avståndstagandet mot stockholmarna och annan överhet med orden: "Man kan vara lojal med ett fotbollslag, men inte med hela seriesystemet!"

Men det resonemanget har en hake. Om man till exempel är lojal IFK-supporter men inte bryr sig om seriesystemet skulle det kanske inte finnas någon allsvenska för IFK att spela i. Och vad vore det då för vits med att gå till Gamla Ullevi? Bara träningsmatcher blir tråkiga i längden.

I den alldeles nyutkomna romanen *Judas* av Amos Oz⁵ låter författaren den gamle cynikern Wald lägga ut texten för den unge Shmuel. Så här säger han:

Själv tror jag inte på allas kärlek till alla, min vän. Kärlek är en begränsad tillgång. En människa kan älska fem män och kvinnor, kanske tio, ibland till och med femton. Och också det är sällsynt. Men om en man kommer till mig och förklarar att han älskar hela tredje världen eller att han älskar Latinamerika eller att han älskar det kvinnliga könet, är det inte kärlek utan retorik. Läpparnas bekännelse. En slogan. Vi föddes inte för att älska mer än en handfull människor.

Shmuel blir svarslös. Så socialist han är orkar han inte bemöta Walds orerande. Tala om retorik! Och jag kan ibland själv känna samma trötthet inför dem som argumenterar på liknande sätt. För i bakgrunden finns en föreställning om att vi är födda, alltså evolutionärt programmerade att vara lojala med familjen och kanske klanen och att se alla andra som potentiella fiender. Det är detta som då skulle vara "det naturliga".

Som läkare och naturvetare slits jag mellan de olika uppfattningar som finns. Vad är biologi och vad är social konstruktion? Personligen är jag inte alls säker på att vi är så hårt genetiskt programmerade som vissa vill hävda, särskilt inte när det gäller åsikter och tro. Men även om vi skulle vara det så är, vill jag mena, vår uppgift idag att i så fall utmana det arvet. Vi lever inte kvar på savannen, världen ser ut som den gör och vi måste möta den så.

Om vi nu inte kan påverka genetiken så får vi väl försöka omprogrammera oss socialt. Och egentligen är det kanske inte så svårt. Jag tycker inte man behöver arbeta så länge i internationellt

⁵ Amos Oz. *Judas*. (Översättning: Rose-Marie Nielsen). Wahlström & Widstrand 2017

biståndsarbete eller i arbete med flyktingar här hemma förrän man kommer till insikt om hur lika vi är. Visst finns det skillnader i kultur och i kollektiva erfarenheter. Men inte minst i arbetet med barn har jag ofta blivit förundrad över hur lätt det ändå varit att få kontakt, förstå och känna verklig och genuin gemenskap.

En liknande diskussion finns om vår katastrofberedskap och vår förmåga att handla medkännande vid *inträffade* katastrofer. Vissa hävdar att vi är evolutionärt programmerade att ta hand om varandra i samband med akuta katastrofer, som den i Stockholm för ett par veckor sedan – tänk bara på alla blommor. Medan vi har mycket svårare att hantera långsiktiga katastrofer på ett adekvat sätt. Flera klimatforskare är djupt bekymrade över detta. Vad krävs egentligen för att vi ska förstå vidden av den katastrof som nu närmar sig? Förnuftsmässigt står det fullständigt klart att skarpa åtgärder som berör allas vårt sätt att leva behövs redan nu. Varför är det då så svårt att känslomässigt ta in det? Var finns hindren?

Modet och den etiska kompassen

Jag tror medkänslan, med alla dess fyra delar, är absolut nödvändig om vi ska kunna bevara livet på vår planet Jorden och om vi ska kunna möta de flyktingströmmar och den folkvandring som vi kan förvänta oss. Men då måste vi våga problematisera den. Och se att medkänslan ensam inte förmår att rädda oss. Det krävs något mer. Vi måste söka efter ytterligare en ingång.

Kung Nebukadnessar lät göra en staty av guld, trettio meter hög och tre meter bred, och den reste han på Duraslätten i provinsen Babylon. Han sände sedan en kallelse till satraperna, guvernörerna och ståthållarna, till rådgivarna, skattmästarna, domarna, uppsyningsmännen och alla andra makthavare i provinserna att komma till invigningen av den staty som han låtit resa . . . När de nu stod framför statyn som Nebukadnessar hade rest ropade en härold med hög röst: "Detta är befallningen till alla folk, nationer och språk: i samma stund som ni hör ljudet av horn, pipa, cittra, luta, psaltare, säckpipa och andra instrument skall ni falla ner och tillbe den gyllene staty som kung Nebukadnessar har rest. Den som inte faller ner och tillber kommer genast att kastas i en brinnande ugn."⁶

Ja, ni har gissat rätt. Vi befinner oss alltså i Gamla Testamentet, i Daniels bok närmare bestämt. Det visar sig snart att alla inte är beredda att följa befallningen från den tyranniske kungen. Tre unga judiska män vägrar. Kungen blir rasande och kallar dem till sig:

"Shadrak, Meshak och Aved-Nego, är det sant att ni inte dyrkar mina gudar och inte tillber den gyllene staty som jag har rest? . . . Om ni vägrar att tillbe kommer ni genast att kastas i en brinnande ugn. Vilken gud kan då rädda er ur mitt våld?" Shadrak, Meshak och Aved-Nego sade till kung Nebukadnessar: "Vi behöver inte ge dig något svar. Om den Gud som vi dyrkar kan rädda oss ur den brinnande ugnen och ur ditt våld, konung, så räddar han oss. Om inte, skall du veta att vi ändå aldrig kommer att dyrka dina gudar eller tillbe den gyllene staty som du har rest."

Ja, utgången är förstås given. De tre männen kastas i den brinnande ugnen. Mirakulöst nog blir de räddade. Men poängen i berättelsen, åtminstone som jag läser den, är männens vägran att lyda befallningen från en självförhärligande och lynnig despot, alldeles oavsett vilka konsekvenser det får för dem. Tala om civillurage!

Och det är just det ordet jag söker nu, som ett nödvändigt komplement till medkänslan. Civillurage. Eller mod. Eller etisk kompass. Eller vad ni nu vill kalla det. Det som finns kvar som riktningsgivare när

---

⁶ Daniels bok, kap 3

medkänslan gått vilse eller inte riktigt orkar med. Något som har med *hedern* att göra. Att stå upp för och göra det som är rätt och riktigt. Även om det får allvarliga konsekvenser för oss på det personliga planet.

I arbetet med flyktingar blir den här frågan ofta aktuell. Många av oss har flera roller som ska samsas i en och samma person. Vi är medmänniskor. Vi är professionella, bundna av våra etiska koder, men också av vår solidaritet med arbetsgivaren. Och vi är tjänstepersoner i en demokrati, där vi förväntas vara lojala med demokratiskt fattade beslut. Som till exempel den tillfälliga lagen. Ingen lätt ekvation att få ihop.

Som läkare söker jag ofta stöd i våra yrkesetiska regler. Ta en nu aktuell fråga, den om tvångsvis utvisning. Enligt de regler man kommit överens om inom EU ska läkare följa med i planet om en grupp flyktingar ska utvisas med flyg. Tvångsmedicinering får inte förekomma, men läkare ska ändå finnas med ombord. World Medical Association (WMA) har satt ner foten och menar att läkaren då kan hamna i omöjliga lojalitetskonflikter. Man avråder alltså läkare från att ställa upp på sådana uppdrag, av samma skäl som man tar avstånd från läkares närvaro vid avrättningar och tortyr. De danska och norska läkarförbunden har redan tidigare anslutit sig till WMA:s linje, och så sent som för någon månad sedan gjorde också vårt svenska läkarförbunds etik- och ansvarsråd ett uttalande med samma innebörd. Så frågan är nu vilka läkare som i fortsättningen tänker åta sig dessa säkert välbetalda uppdrag – och i så fall med vilka argument.

Men ibland ger inte heller våra yrkesetiska koder någon alldeles tydlig vägledning. En fråga jag fått ganska ofta är: "Är det rätt att gömma flyktingar? Skulle du själv göra det?"

Jag brukar svara att det beror på. För det första menar jag att det är flyktingen själv som måste avgöra om det är värt priset att gömma sig. När familjer med barn frågat mig till råds har jag så sakligt som möjligt delat med mig av mina erfarenheter. Att under längre tid leva som gömd tillsammans med barn är en svår påfrestning för vem som helst, inte minst för barnen – även om det går att ordna så att de får tillgång till både skola och sjukvård. De familjer som trots alla svårigheter väljer det alternativet har som regel mycket starka skäl. Vem är jag att överpröva dem?

Jag har varit doktor för många gömda barn, och jag har skrivit många intyg och utlåtanden. Det är också skälet till att jag inte själv gömt några flyktingar. Jag har i mitt intygsskrivande försökt vara så saklig och objektiv som jag bara förmått. Mitt intryck har varit att mina intyg haft hög trovärdighet, eftersom flera familjer sedan fått stanna. Den trovärdigheten har jag velat vara rädd om – jag vet hur ett par av mina kolleger fått namn om sig att vara "aktivister" och då genast fått mindre framgång med sitt intygsskrivande. Så jag har trott att jag gjort mest nytta genom att hålla mig till doktorsrollen. Även om jag ibland varit en mycket arg och frustrerad doktor.

Mod, civilkurage och ständig etisk reflektion är något nödvändigt om vi ska klara av att stå raka. Jag tänker ofta på kolleger i andra länder och inser att vi ändå på många sätt har det bra – här ställs frågorna ändå inte på sin spets på samma sätt som för många av dem. Vi riskerar inte att få betala samma höga personliga pris som de. Än så länge i alla fall.

När jag läser om kung Nebukadnessar tänker jag på Trump, Putin, Assad och just nu inte minst på president Erdogan. I Turkiet protesterar man mot misstänkt valfusk. Mycket talar för att allt inte gått rätt till och att de olika sidorna inte fått samma chanser. Men det allra mest skrämmande är om fuskets trots allt inte varit så stort. För då har vi fått ännu ett exempel på hur man i ett demokratiskt val lyckats rösta bort själva demokratin. Kommer det exempelvis att följas av fler? Hur värnar vi demokratin och mänskliga rättigheter idag? När hårdare tag, snabbare utvisningar och fler poliser ses som lösningen, runt om i Europa. Men vilka poliser – de tungt beväpnade poliserna vid taggtråden eller de gråtande poliserna i Katia Wagners bok?

Om jag skulle vara barnläkare i Diyarbakir, bli gripen av polisen och hotad med den brinnande ugnen i ett turkiskt fängelse: Hur mycket Shadrak skulle jag själv våga vara i det läget? Jag vet inte. Kanske lite mer om jag hade Meshak och Aved-Nego vid min sida. Eller Tor och Henry.

Det konkreta hoppet

Vi är framme vid min fjärde och sista ingång – en kort berättelse ur min bok *Det blå arkivet*⁷:

Samira träffade jag i Beirut under kriget. Hon var elva år, bodde i samma hus som vi och talade bra engelska. Vid ett tillfälle satt jag bredvid henne på golvet längst ner i husets trappuppgång. Det pågick tung granatbeskjutning, och huset intill blev träffat. Hon satt med böjt huvud, slutna ögon och knäppta händer.

”Är du rädd?” frågade jag.

”Det är väl klart jag är rädd”, sa hon.

”Är du rädd för att dö?” frågade jag. För det var jag själv rädd för.

”Dö?” svarade hon förvånad. ”Det är ju krig, och då kan man dö. Det är väl inte det värsta.”

”Vad är det värsta då?” frågade jag.

Hon satt tyst en stund innan hon svarade: ”Att alla andra dör. Tänk om mamma och pappa och mina syskon och alla jag känner skulle dö och jag blir ensam kvar. Vad ska jag göra då?”

Hon blev tyst igen och såg ut att försvinna in i sig själv.

”Ber du?” frågade jag. Dum fråga.

”Ja, jag ber.”

”Vem ber du till?”

”Till Allah förstås. Men inte till samma.”

”Vad då samma?”

”Inte till samma Allah som dom andra ber till. För dom tror att han ska hjälpa dom att vinna kriget. Det tror inte jag att han kan. Jag tror inte ens han kan stoppa det.”

”Varför ber du till honom då?”

”Jag vill att han ska vara hos mig.”

Jag minns varje replik i det här samtalet. Det var som om granatnedslagen inte hördes längre. Jag hörde bara Samiras lågmält intensiva röst. Det var första gången jag mötte en så levande tro på en svag men närvarande Gud. En tro som betytt mycket för min

---

⁷ Lars H Gustafsson. *Det blå arkivet*. Libris förlag 2014

egen andliga utveckling. Men Samira hade också något att säga om döden. Det var som om hon genomsådat den.

Ibland får jag frågan: "Du som arbetat med krisdrabbade barn hela ditt liv – blir du aldrig deppig?"

"Jovisst, det händer", brukar jag svara då. "Men faktum är att jag, paradoxalt nog, har blivit gladare och mer hoppfull med åren. Just tack vare de här barnen."

Shadya, Samira och alla de andra barn jag mött har lärt mig så mycket om vad hopp är. I första hand genom den livsvilja och överlevnadskraft som de visat prov på. Bara genom sitt sätt att vara.

Men de har också lärt mig något annat om vad hopp egentligen är i en mer existentiell mening. Samira var fullt på det klara med att hon kunde dö när som helst. Det skrämde henne inte. Hon insåg att ingen Gud i världen kunde stoppa kriget eller ens skydda henne om en tung granat skulle rasera vårt hus. Hopp för henne var något annat. Det hade mer med närvaro att göra. Sitta tätt tillsammans. Hålla om varandra. Känslan av att trots allt inte vara övergiven. Och Shadya – hon broderade kuddar.

I förrgår ledde jag ett samtal i Lund på temat "Ärligt talat – finns det hopp?" Som underrubrik hade jag föreslagit "– om den konkreta verkligheten och det paradoxala hoppet". Men en av deltagarna, Ulrica Fritzson, fängelsepräst med erfarenhet av försoningsarbete i Sydafrika, ville vända på det hela och föreslog i stället: "– om den paradoxala verkligheten och det konkreta hoppet."

"Varför vill du ha det så?" undrade jag.

"Jo", svarade hon, "för mig är det verkligheten som är paradoxal. Den är så motsägelsefull idag, går inte att få grepp om. Ibland är den fullständigt obegriplig, i varje fall för mig. Men hoppet är konkret – det bara finns där. Eller *måste* finnas där. För vad gör vi annars?"

Hon intog ett barns perspektiv, tänkte jag. För just så ser barnen på det hela. Som Samira. Med förundrade ögon betraktar de världen. Ofta går den inte att förstå. Men livet finns. Så länge det finns. Och så länge liv finns så finns också hopp. En sliten klyscha och samtidigt en högst rimlig ståndpunkt. För vad gör vi annars?

Ett sådant i bästa mening barnsligt perspektiv har ofta varit stöd för mig och är det första jag kommer att tänka på när jag nu till slut ger några högst personliga reflektioner över varifrån mitt eget hopp hämtar sin näring.

Ibland får jag också hjälp av att se hoppet som en plikt. Då tänker jag så här: Så länge jag vistas bland barn är det min skyldighet att vara hoppfull. Vad ska de annars ha mig till? Jag kan ju inte bara vara den som åker snålskjuts på deras hopp och livskänsla. Jag måste ha något att ge tillbaka. Förlorar jag mitt hopp – då blir jag en hopplös person och har diskvalificerat mig från arbete med barn.

Stor hjälp har jag också haft av dem som står mig närmast. Mina barn och barnbarn, min livskamrat, mina nära vänner. Och inte minst mina kolleger. Under många år har jag haft förmånen att vara medlem av Barnläkarförningens arbetsgrupp för flyktingbarn. Under perioder då vindarna varit särskilt snåla har vi haft mejl- eller telefonkontakt mest varje dag. Hur jag annars skulle ha orkat med - det har jag idag svårt att förstå.

Musiken, litteraturen och sommarens fjällvandringar – där har jag sökt asyl och fått permanent uppehållstillstånd. Alltmer har jag förstått hur viktiga sådana reträttplatser är i våra liv. I litteraturen har jag fått inspiration till att tänka vidare – ni har fått några smakprov på det här idag. Inte minst har barn- och ungdomslitteraturen betytt mycket för mig. Om några dagar ska jag medverka vid

festivalen LitteraLund och då samtala med Pija Lindenbaum, Henrik Wallnäs och Matilda Ruta, som är aktuella med starka bilderböcker på flykttemat: *Pudlar och Pommies*⁸ respektive *Åka buss*⁹. Har ni inte redan läst dem så gör det! Högst realistiska och samtidigt hoppfulla konstverk.

Ska jag också nämna min tro? Ja, jag tror det. En tro som kanske mest liknar Samiras. En lågmäld tro utan stora åthävor. Men den har burit mig när vattnen under mig varit som mörkast.

Så ser mina källsprång ut. Säkert har ni funnit andra. De ligger inte så långt bort som vi ibland tror.

Kära vänner, jag har gett er mina fyra *ingångar* till frågan om hur vi kan möta barn på flykt utan att fly själva. Finns det inga *utgångar*? Nej, jag tror inte det. Vi har inget val. Vi har ju barnen omkring oss att vara rädda om. Och vi har varandra.

---

⁸ Pija Lindenbaum. *Pudlar och Pommies*. Lilla Piratförlaget 2016

⁹ Henrik Wallnäs och Matilda Ruta. *Åka buss*. Natur och Kultur 2016